

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RAQOBATBARDOSHLIK SALOHİYATI HAMDA MOLİYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLASHNING STATISTIK USLUBIYOTI

Arzikulov Otabek Ali o'g'li

Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: otabek_0791@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini baholashning statistik uslubiyoti tadqiq etilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi sifatida ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda alohida o'rin tutadi, shu sababli uning raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorligini statistik jihatdan to'g'ri baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorlikni baholashga qo'llaniladigan statistik usullar — ko'rsatkichlar tizimi usuli, reyting baholash usuli, klaster tahlili va diskriminant tahlil — tizimli o'rganilgan hamda ularning qo'llanilish imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini baholashda bir qator o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar majmuasidan — likvidlik, moliyaviy mustaqillik, aylanma mablag'lar bilan ta'minlanganlik va rentabellik ko'rsatkichlaridan — foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Olingan xulosalar asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida statistik monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, raqobatbardoshlik salohiyati, moliyaviy barqarorlik, statistik baholash, reyting usuli, klaster tahlili, integral ko'rsatkich.

СТАТИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Арзикулов Отабек Али угли

Соискатель Института переподготовки кадров и статистических исследований

E-mail: otabek_0791@mail.ru

Аннотация. В данной статье исследована статистическая методология оценки конкурентного потенциала и финансовой устойчивости сферы малого бизнеса и частного предпринимательства. Малый бизнес и частное предпринимательство занимают особое место в экономике страны как важная составляющая, обеспечивающая создание рабочих мест, рост доходов населения и региональное экономическое развитие, в связи с чем корректная статистическая оценка их конкурентного потенциала и финансовой устойчивости приобретает важное научно-практическое значение. В исследовании системно изучены статистические методы оценки конкурентного потенциала и финансовой устойчивости — метод системы показателей, метод рейтинговой оценки, кластерный анализ и дискриминантный анализ, — а также сопоставлены

возможности их применения. Результаты исследования показывают необходимость использования при оценке финансовой устойчивости субъектов малого бизнеса комплекса взаимосвязанных показателей — ликвидности, финансовой независимости, обеспеченности оборотными средствами и рентабельности. На основе полученных выводов разработаны практические предложения по совершенствованию системы статистического мониторинга в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, конкурентный потенциал, финансовая устойчивость, статистическая оценка, метод рейтинговой оценки, кластерный анализ, интегральный показатель.

STATISTICAL METHODOLOGY FOR ASSESSING THE COMPETITIVE POTENTIAL AND FINANCIAL STABILITY OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP

Arzikulov Otabek Ali ugli

Independent Researcher, Institute for Retraining of Personnel and Statistical Research
E-mail: otabek_0791@mail.ru

Abstract. This article examines the statistical methodology for assessing the competitive potential and financial stability of the small business and private entrepreneurship sector. Small business and private entrepreneurship occupy a special place in the national economy as an important component ensuring job creation, growth of household incomes, and regional economic development, which makes a statistically sound assessment of their competitive potential and financial stability of significant scientific and practical importance. The study systematically examines the statistical methods used to assess competitive potential and financial stability — the indicator-system method, the rating-assessment method, cluster analysis, and discriminant analysis — and comparatively analyzes their applicability. The findings show the need to use a set of interrelated indicators — liquidity, financial independence, working-capital provision, and profitability — when assessing the financial stability of small business entities. Based on the conclusions obtained, practical proposals are developed for improving the statistical monitoring system in the small business and private entrepreneurship sector.

Keywords: small business, private entrepreneurship, competitive potential, financial stability, statistical assessment, rating-assessment method, cluster analysis, integral indicator.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining dinamik rivojlanishini ta'minlovchi, aholi bandligini oshiruvchi va mintaqaviy iqtisodiy tengsizlikni kamaytiruvchi muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari o'zlarining cheklangan moliyaviy resurslari, bozor o'zgaruvchanligiga nisbatan yuqori sezuvchanligi sababli yirik korxonalarga qaraganda moliyaviy beqarorlikka ko'proq duch kelishi mumkin.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini o'z vaqtida va to'g'ri baholash ularning

faoliyatidagi muammolarni erta aniqlash, davlat qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini maqsadli yo'naltirish hamda mintaqaviy iqtisodiy siyosatni asoslangan ma'lumotlar bilan ta'minlash imkonini beradi. Biroq amaliyotda ko'pincha bitta ko'rsatkich yoki tasviriy statistikaga tayangan baholash usullari qo'llanilib, bu esa baholash natijalarining yetarli darajada ob'ektiv va kompleks bo'lmashligiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorligini statistik jihatdan kompleks baholash imkonini beruvchi uslubiy yondashuvlarni ilmiy asoslash va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Tadqiqotning asosiy maqsadi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini baholashning statistik uslubiyotini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshlik salohiyati tushunchasining mazmunini ochib berish;

- moliyaviy barqarorlikni baholashga oid asosiy statistik ko'rsatkichlar tizimini aniqlash;

- raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorlikni baholashga qo'llaniladigan statistik usullarni qiyosiy tahlil qilish;

- statistik baholash natijalarini amaliy qaror qabul qilish jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash;

- statistik monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining faoliyati olingan.

Tadqiqot predmeti kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini statistik baholash jarayonida yuzaga keladigan metodologik va amaliy munosabatlardan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Kichik biznes raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini baholash masalalari xorijiy va mahalliy statistika hamda iqtisod olimlarining tadqiqotlarida keng yoritilgan. Altman tomonidan ishlab chiqilgan Z-model (diskriminant tahlil) korxonaning moliyaviy barqarorligi va bankrotlik ehtimolini bir nechta moliyaviy koeffitsientlar asosida baholash imkonini beruvchi birinchi statistik modellardan biri sifatida tan olingan [1].

Saaty tomonidan ishlab chiqilgan iyerarxialarni tahlil qilish usuli (AHP) ko'p mezonli baholash masalalarida, jumladan korxona raqobatbardoshligini turli ko'rsatkichlar bo'yicha vazn koeffitsientlari asosida baholashda keng qo'llaniladi [2].

Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan Doing Business metodologiyasi kichik va o'rta biznes sub'ektlari faoliyat yuritayotgan institutsional muhitni statistik ko'rsatkichlar asosida xalqaro miqyosda qiyoslash imkonini beradi, bu metodologiya ko'plab mamlakatlarda kichik biznesni rivojlantirish siyosatini shakllantirishda qo'llaniladi [3].

Klaster tahlili usuli korxonalarni bir qator moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha o'xshash guruhlariga ajratish orqali kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini tipologiyalash imkonini beradi, bu esa davlat qo'llab-quvvatlash choralari maqsadli yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda ham O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarining moliyaviy barqarorligini baholashda likvidlik, moliyaviy mustaqillik va rentabellik ko'rsatkichlaridan kompleks foydalanish zarurligi asoslab berilgan [5].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznesning raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorligini baholashda yagona universal statistik usul mavjud emas, balki turli usullarni (ko'rsatkichlar tizimi, reyting baholash, klaster va diskriminant tahlil) o'zaro to'ldiruvchi tarzda qo'llash eng ob'ektiv natijalarni beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik guruhlash, qiyosiy tahlil hamda integral baholash usullaridan foydalanildi.

Kichik biznes subyektining raqobatbardoshlik salohiyatini baholash uchun quyidagi integral ko'rsatkich modeli taklif etiladi:

$$RP = w_1L + w_2M + w_3A + w_4R + w_5D$$

bu yerda:

RP — raqobatbardoshlik salohiyatining integral ko'rsatkichi;

L — likvidlik ko'rsatkichi (joriy va tezkor likvidlik koeffitsientlari asosida);

M — moliyaviy mustaqillik koeffitsienti (o'z mablag'larining umumiy mablag'lar tarkibidagi ulushi);

A — aylanma mablag'lar bilan ta'minlanganlik darajasi;

R — rentabellik ko'rsatkichlari (aktivlar va sotish rentabelligi);

D — bozor ulushi va mijozlar bazasining barqarorligini ifodalovchi raqobat ko'rsatkichi;

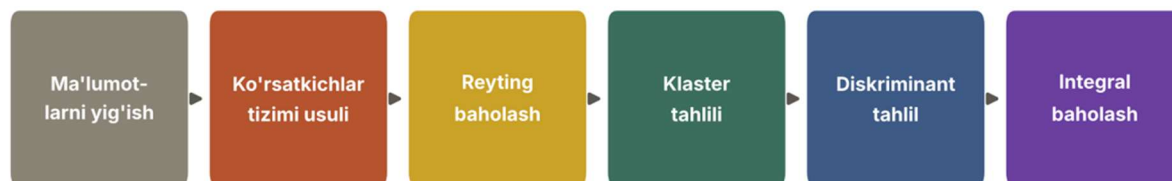
$w_1...w_5$ — har bir ko'rsatkichning nisbiy ahamiyatini ifodalovchi vazn koeffitsientlari ($\sum w_i = 1$).

Vazn koeffitsientlarini aniqlashda ekspert baholash usuli yoki Saaty iyerarxialarni tahlil qilish usuli (AHP) qo'llanilishi tavsiya etiladi. Moliyaviy barqarorlikni chuqurroq baholash uchun Altman Z-modeliga o'xshash diskriminant funksiyalardan, kichik biznes subyektlarini tipologiyalash uchun esa klaster tahlilidan foydalanish mumkin.

Tadqiqotda keltirilgan model uslubiy yondashuvni namoyish qilish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, amaliyotda qo'llash uchun rasmiy statistika organlari va buxgalteriya hisoboti ma'lumotlari asosida qayta hisoblanishi hamda har bir tarmoq xususiyatiga moslashtirilishi lozim.

Yuqorida tavsiflangan statistik usullarning amaliy qo'llanilish ketma-ketligini quyidagi diagramma orqali ifodalash mumkin:

Kichik biznes raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini statistik baholash bosqichlari

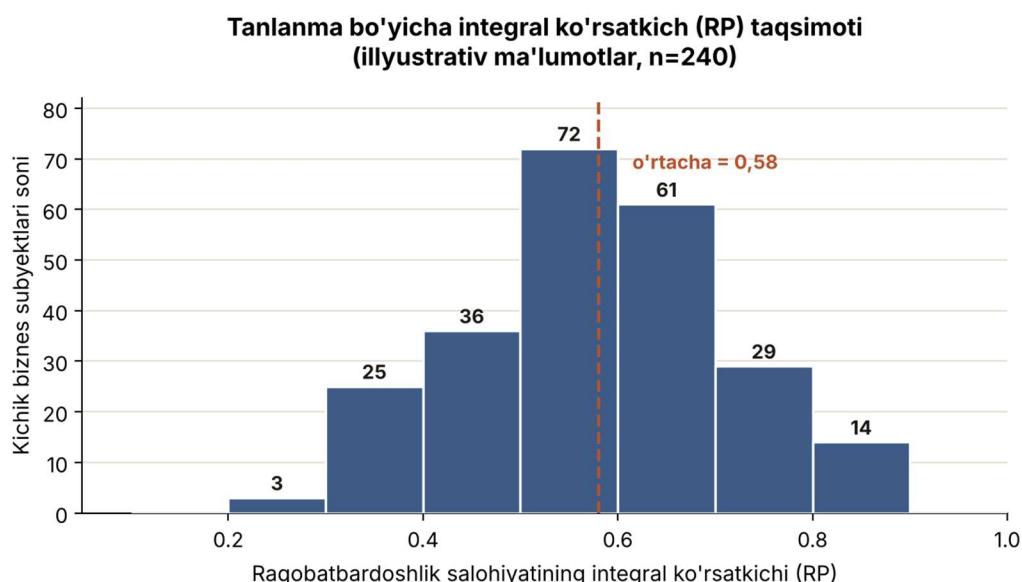
1-rasm. Kichik biznes raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini statistik baholash bosqichlari

Diagrammada aks ettirilganidek, statistik baholash jarayoni ketma-ket olti bosqichdan iborat: dastlab korxonalar bo'yicha birlamchi ma'lumotlar yig'iladi, so'ngra ular ko'rsatkichlar tizimi usuli orqali dastlabki tahlil qilinadi, reyting baholash usuli yordamida korxonalar o'zaro solishtiriladi, klaster tahlili orqali moliyaviy holati o'xshash guruhlariga ajratiladi, diskriminant tahlil asosida moliyaviy inqiroz xavfi baholanadi va, nihoyat, barcha natijalar integral ko'rsatkichga birlashtiriladi. Ushbu bosqichma-bosqich yondashuv baholash natijalarining izchilligi va ob'ektivligini ta'minlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini baholashda to'rtta asosiy ko'rsatkichlar guruhidan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi: likvidlik ko'rsatkichlari (joriy, tezkor va mutlaq likvidlik koeffitsientlari), moliyaviy mustaqillik ko'rsatkichlari (avtonomiya koeffitsienti, qarz va o'z mablag'lari nisbati), aylanma mablag'lar bilan ta'minlanganlik ko'rsatkichlari hamda rentabellik ko'rsatkichlari (aktivlar, sotish va o'z kapitali rentabelligi).

Integral ko'rsatkich (RP) modeli asosida baholangan kichik biznes subyektlari tanlanmasining taqsimotini illyustrativ tarzda quyidagi gistogrammada ko'rish mumkin:

2-rasm. Tanlanma bo'yicha integral ko'rsatkich (RP) taqsimoti (illyustrativ ma'lumotlar, n=240)

Gistogrammada keltirilgan taqsimot shartli (illyustrativ) tanlanma asosida tuzilgan bo'lib, integral ko'rsatkich (RP) qiymatlari asosan 0,4–0,7 oralig'ida to'plangan, o'rtacha qiymat esa 0,58 ni tashkil etadi. Bu shuni ko'rsatadiki, tanlanmaga kirgan kichik biznes subyektlarining katta qismi o'rtacha raqobatbardoshlik salohiyatiga ega bo'lib, 0,3 dan past (past salohiyatli, 3 ta subyekt) va 0,8 dan yuqori (yuqori salohiyatli, 14 ta subyekt) ko'rsatkichga ega korxonalar nisbatan kam sonni tashkil etadi. Bunday taqsimot shaklini amaliyotda aniqlash davlat qo'llab-quvvatlash choralari, birinchi navbatda, past va o'rta salohiyatli guruhlariga yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

Kichik biznesning raqobatbardoshlik salohiyati va moliyaviy barqarorligini baholashga qo'llaniladigan asosiy statistik usullarning qiyosiy tahlili quyidagi jadvalda keltirilgan:

Statistik usul	Asosiy mohiyati	Qo'llanilish maqsadi	Cheklovi
Ko'rsatkichlar tizimi usuli	Bir qator moliyaviy koeffitsientlarni alohida tahlil qilish	Oddiy va tezkor dastlabki baholash	Ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olmaydi
Reyting baholash usuli	Ko'rsatkichlarni vazn koeffitsientlari bilan birlashtirish	Korxonalarni solishtirish va saralash	Vazn koeffitsientlarini belgilashda sub'ektivlik xavfi
Klaster tahlili	Korxonalarni o'xshashlik darajasi bo'yicha guruhlash	Moliyaviy holat bo'yicha tipologiyalash	Katta hajmdagi ma'lumotlar bazasini talab qiladi
Diskriminant tahlil (Z-model)	Bankrotlik ehtimolini statistik baholash	Moliyaviy inqiroz xavfini erta aniqlash	Tarmoq xususiyatlariga moslashtirishni talab qiladi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, har bir statistik usul ma'lum bir vazifani samarali yechadi: ko'rsatkichlar tizimi usuli tezkor dastlabki tahlil uchun, reyting baholash korxonalarni saralash uchun, klaster tahlili tipologiyalash uchun, diskriminant tahlil esa moliyaviy inqiroz xavfini erta aniqlash uchun qo'llaniladi. Shu sababli amaliyotda ushbu usullarni bosqichma-bosqich, bir-birini to'ldiruvchi tarzda qo'llash eng ob'ektiv natijalarni beradi.

Statistik baholash natijalari davlat organlari uchun kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlarini maqsadli mintaqalar va tarmoqlarga yo'naltirish, moliya-kredit tashkilotlari uchun esa kreditlash risklarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, tadbirkorlarning o'zlari uchun ham o'z faoliyatining moliyaviy holatini muntazam monitoring qilish, zaif tomonlarni o'z vaqtida aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslangan ma'lumotlar bilan ta'minlash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini baholash ko'rsatkichlar tizimi, reyting baholash, klaster va diskriminant tahlil kabi statistik usullarning kompleks qo'llanilishi orqali ta'minlanishini ko'rsatdi. Yagona ko'rsatkich yoki tasviriy statistikaga tayangan baholash kichik biznes subyektlarining haqiqiy moliyaviy holatini to'liq aks ettira olmasligi aniqlandi.

O'tkazilgan tadqiqot asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida statistik monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini baholashda likvidlik, moliyaviy mustaqillik, aylanma mablag'lar va rentabellik ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan yagona integral baholash metodikasini ishlab chiqish va uni statistika organlari amaliyotiga joriy etish zarur.

Ikkinchidan, kichik biznes subyektlarini moliyaviy holati bo'yicha tipologiyalash maqsadida klaster tahlili asosida mintaqaviy va tarmoqaviy monitoring tizimini shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, moliya-kredit tashkilotlari va davlat qo'llab-quvvatlash fondlari uchun diskriminant tahlilga asoslangan erta ogohlantirish tizimini joriy etish, bu orqali

moliyaviy inqirozga duch kelish ehtimoli yuqori bo'lgan korxonalarni o'z vaqtida aniqlash imkoniyatini yaratish lozim.

To'rtinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari to'g'risidagi statistik ma'lumotlar bazasini raqamli platformalar orqali yuritish, bu esa baholash jarayonini avtomatlashtirish va ma'lumotlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, tadbirkorlarning o'zlari uchun moliyaviy barqarorlikni mustaqil baholash imkonini beruvchi soddalashtirilgan statistik vositalar va uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshlik salohiyati hamda moliyaviy barqarorligini statistik jihatdan kompleks baholash davlat siyosatining samaradorligini oshirish, moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va kichik biznes sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. — 1968. — Vol. 23, No. 4. — P. 589–609.
2. Saaty T. L. The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation. — McGraw-Hill, 1980.
3. World Bank. Doing Business: Measuring Business Regulations. — Washington, D.C.: World Bank.
4. Hair J. F. et al. Multivariate Data Analysis. — Pearson, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati to'g'risida statistik ma'lumotlar. — Toshkent.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
7. Brigham E. F., Houston J. F. Fundamentals of Financial Management. — Cengage Learning, 2019.
8. International Finance Corporation. MSME Finance Gap Report. — Washington, D.C.: IFC.
9. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs: An OECD Scoreboard. — Paris: OECD Publishing.
10. Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti. Statistik tadqiqotlar metodologiyasi bo'yicha ilmiy to'plamlar. — Toshkent.